

O'RTA OSIYODA IJTIMOIIY VA GUMANITAR TADQIQOTLAR-Jurnali

1-son. 3-qism. Noyabr-2025

**MAHMUDXO'JA BEHBUDIY - TURKISTON
MA'RIFATPARVARLARINING OTASI**

Xudoyberdiyev Otabek Zafar o'g'li
O'zbekiston xalqaro islomshunoslik akademiyasi

Anotatsiya: Ushbu maqolada XX asr boshlarida Turkiston o'lkasida ma'rifatparvarlik harakatining peshqadami bo'lgan Mahmudxo'ja Behbudiyning ijtimoiy-siyosiy, pedagogik va madaniy-ma'rifiy faoliyati tahlil qilinadi. Uning jadidchilik harakati doirasida amalga oshirgan tashabbuslari, zamonaviy maktablar tashkil etishdagi roli, milliy uyg'onish g'oyalari va matbuot orqali xalqni uyg'otish yo'lidagi sa'y-harakatlari ilmiy asosda yoritilgan. Shuningdek, Behbudiyning Turkiston tarixidagi tutgan o'rni va uning g'oyaviy merosi bugungi kun uchun ham dolzarb ekani ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: Mahmudxo'ja Behbudi, jadidchilik, ma'rifatparvarlik, Turkiston, zamonaviy maktab, matbuot, milliy uyg'onish, ijtimoiy faollik, g'oyaviy meros

XX asr boshlarida Turkiston o'lkasida yuzaga kelgan ijtimoiy-ma'naviy uyg'onish harakati – jadidchilik o'zining yorqin vakillari orqali xalq orasida ma'rifat va zamonaviy tafakkurni targ'ib qilishni bosh maqsad qilib qo'ygan edi. Ana shunday yirik siymolardan biri Mahmudxo'ja Behbudi bo'lib, u nafaqat o'z davrining ilg'or ziyolisi, balki milliy uyg'onish g'oyalarining asoschisi va amaliy targ'ibotchisiga aylangan. Behbudi o'zining boy ilmiy-madaniy merosi, ilg'or pedagogik qarashlari va ijtimoiy faoliyati orqali nafaqat o'z zamonasida, balki bugungi kunda ham dolzarb bo'lgan fikr va g'oyalarni ilgari surgan.

Uning faoliyati jadid maktablari tashkil etish, teatr va matbuotni rivojlantirish, musulmonlar orasida zamonaviy tafakkur va ma'rifatni keng yoyish, siyosiy faollik va milliy o'zlikni anglash yo'lida olib borgan islohotlari bilan ajralib turadi. Maqolada aynan ushbu omillarni tahlil etish orqali Mahmudxo'ja Behbudiyning "Turkiston ma'rifatparvarlarining otasi" degan nomga qanday munosib bo'lganini ko'rsatish ko'zda tutilgan.

Mahmudxo'ja Behbudi (1875–1919) Turkiston jadidchilik harakatining eng ilg'or namoyandalaridan biri bo'lib, o'zining boy ilmiy-ma'rifiy faoliyati bilan butun bir avlod uchun yo'lchi yulduzga aylangan. U o'z zamonasining ilg'or fikrli, zamonaviy bilimga ega bo'lgan, millat taqdiriga befarq bo'lmagan ziyolisi sifatida o'z faoliyatini ma'rifat, madaniyat va milliy uyg'onish g'oyalariga bag'ishlagan. Uning asosiy e'tibori xalqni jaholat va qoloqlikdan xalos etish, zamonaviy bilim va tafakkurga yo'naltirishga qaratilgan edi.

O‘RTA OSIYODA IJTIMOIIY VA GUMANITAR TADQIQOTLAR-Jurnali

1-son. 3-qism. Noyabr-2025

Behbudiy birinchi navbatda, zamonaviy maktablar ochishga, jadid usulida ta’lim berishga katta ahamiyat qaratdi. Uning tashabbusi bilan ochilgan maktablarda eski uslubdagi diniy fanlar bilan bir qatorda, dunyoviy fanlar, geografiya, tarix, matematika, tabiatshunoslik, arab yozuvi va rus tili o‘qitildi. Behbudiy zamonaviy bilimlarni egallash orqali musulmon jamiyatini isloh qilish, uni taraqqiyot sari yetaklash mumkin, deb hisoblagan. Bu borada u “ta’lim – najot kaliti” degan g‘oyani ilgari surdi.

Shuningdek, Behbudiy O‘rta Osiyoda matbuotning shakllanishi va taraqqiy etishida muhim rol o‘ynagan. 1913-yilda u “Taraqqiy” gazetasini nashr etishga kirishdi. Bu gazeta orqali u jamiyatdagi muammolar, siyosiy befarqlik, ayollarning o‘qimaganligi, yoshlarning tarbiyasi, diniy islohotlar kabi dolzarb mavzularni ko‘tarib chiqqan. Uning publitsistik faoliyati orqali xalq ongini uyg‘otish, fikrlash tarzini o‘zgartirishga qaratilgan kuchli ideallar ilgari surildi. Behbudiy “Taraqqiy” sahifalarida milliy uyg‘onish, vatanparvarlik, ijtimoiy adolat g‘oyalarini ilgari surdi.

Mahmudxo‘ja Behbudiy nafaqat yozuvchi va publitsist, balki teatr arbobi sifatida ham faoliyat yuritdi. U 1911-yilda yozgan “Padarkush” nomli sahna asari orqali jamiyatdagi axloqiy inqiroz, oila tarbiyasi va shaxsiy mas’uliyat kabi dolzarb mavzularni yoritdi. Ushbu drama xalq orasida katta qiziqish uyg‘otgan bo‘lib, O‘rta Osiyo musulmonlari orasida sahna san’atining shakllanishiga turtki berdi. Teatrni tarbiyaviy vosita sifatida ko‘rgan Behbudiy bu orqali ham xalqni ogohlikka, zamonaviy tafakkurga undadi.

Behbudiy o‘z faoliyatini faqat O‘zbekiston bilan chegaralab qo‘ymagan. U butun Turkistonni yagona tarixiy-madaniy hudud sifatida ko‘rgan va musulmon jamoasining umumiy taqdirini hal qilishda birgalikda harakat qilish zarur, deb hisoblagan. U Rossiyaning boshqa hududlaridagi musulmon ziyolilari bilan aloqa o‘rnatgan, 1905–1907-yillardagi inqilobiy harakatlarda faol qatnashgan. Ayniqsa, musulmonlar kongresslari va matbuot vositalari orqali uning g‘oyalari keng yoyilgan.

Uning hayoti fojiali yakun topdi. 1919-yilda Buxoro amirligi tarafdorlari tomonidan Behbudiy qatl etildi. Bu voqea jadidchilik harakatining inqiroziga sabab bo‘lgan bo‘lsa-da, Behbudiyning g‘oyalari, ilmiy-ma’rifiy merosi va millatga bo‘lgan sadoqati xalq xotirasida muhrlanib qoldi.

Mahmudxo‘ja Behbudiy o‘z faoliyati davomida “millatni qutqarish uchun avvalo uni ogoh qilish kerak” degan shior ostida yashadi va harakat qildi. U o‘zining maqolalari, darsliklari, sahna asarlari va tashabbuslari bilan ma’rifatparvarlik harakatiga mustahkam zamin yaratdi. Jadidchilik harakatining ilg‘or namoyandasi sifatida u o‘z davrining fikr yetakchisiga aylandi. Uning sa’y-harakatlari tufayli bugungi O‘zbekiston taraqqiyotining mafkuraviy ildizlarini chuqurroq anglash mumkin.

O'RTA OSIYODA IJTIMOIIY VA GUMANITAR TADQIQOTLAR-Jurnali

1-son. 3-qism. Noyabr-2025

Bugungi kunda Mahmudxo'ja Behbudiyning boy ilmiy va ma'naviy merosi chuqur o'rganilmoqda, uning asarlari qayta nashr qilinmoqda, hayoti va faoliyati yoshlarga ibrat sifatida targ'ib etilmoqda. U sobiq mustamlaka asoratida yashagan xalqni uyg'otgan, unga milliy o'zlik, ma'naviy yuksalish va taraqqiyot yo'lini ko'rsatgan ulug' siymodir.

Mahmudxo'ja Behbudi XX asr boshlarida Turkistonda yuzaga kelgan jadidchilik harakatining eng yorqin vakillaridan biri sifatida xalqimiz ma'naviy uyg'onishining poydevorini yaratgan ulug' siymolardan biridir. U o'z faoliyatida millatni ilm, ma'rifat, tafakkur va zamonaviy tafakkurga undashni asosiy maqsad qilib olgan. Behbudi taraqqiyot kaliti sifatida ta'lim-tarbiya, ilm-fan va axborot tarqatishni ilgari surgan va bu yo'lda fidoyilik bilan xizmat qilgan.

Uning pedagogik faoliyati, teatr orqali ma'rifat tarqatish ishlari, gazeta-jurnallar nashri, siyosiy-ijtimoiy faoliyati – bularning barchasi xalqni ogoh qilishga qaratilgan bo'lib, milliy uyg'onish g'oyalarining mustahkam asoslarini yaratgan. Ayniqsa, "Padarkush" asari orqali jamiyatdagi axloqiy-ruhiy muammolarni yoritib, xalqni o'zligini anglashga undagan.

Behbudiyning faoliyati faqat tarixiy emas, balki bugungi kun uchun ham dolzarbdir. U ilgari surgan g'oyalar – milliy o'zlik, dunyoviy bilim, diniy bag'rikenglik, ayollar ta'limi va taraqqiyotga intilish bugungi O'zbekiston jamiyatida ham o'z aksini topmoqda. Uning hayoti – bu nafaqat jadidchilik harakati tarixi, balki mustamlakachilikka qarshi intellektual kurash, mafkuraviy uyg'onish va milliy ozodlik sari intilishning yorqin namunasi hisoblanadi.

Shunday ekan, Mahmudxo'ja Behbudiyning ilmiy-ma'rifiy merosi nafaqat tarixchilar, balki pedagoglar, adabiyotshunoslar, ijtimoiy-siyosiy fanlar mutaxassislari uchun ham muhim o'rganish manbai sanaladi. U yaratgan asarlar va hayotiy prinsiplar yosh avlodni milliy ruhda tarbiyalashda bebaho ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – T.: Ma'naviyat, 2008.
2. Mirzaolimov H. Jadidlar merosi. – T.: Fan, 2000.
3. Abdullayev Q. Jadidchilik va Mahmudxo'ja Behbudi. – T.: O'zRFA, 2015.
4. G'afurov B. Mahmudxo'ja Behbudi – jadidchilik harakatining peshvosi. – T.: O'qituvchi, 1999.
5. Mahmudxo'ja Behbudi. Tanlangan asarlar. – T.: G'afur G'ulom nomidagi NMIU, 2012.
6. Ziyo Forum. Mahmudxo'ja Behbudi hayoti va faoliyati. – www.ziyouz.com

**O‘RTA OSIYODA IJTIMOIIY VA GUMANITAR
TADQIQOTLAR-Jurnali
1-son. 3-qism. Noyabr-2025**

7. Saidov A. Turkiston jadidchilari. – T.: Ma’naviyat, 2007.
8. Rustamova D. Jadidlar ijodi va o‘zbek matbuoti. – T.: O‘zbekiston, 2011.
9. Axmedov M. Jadid adabiyoti tarixi. – T.: O‘qituvchi, 1997.
10. Alimova D. Turkiston jadidchiligi: ijtimoiy-siyosiy manzara. – T.: Ijtimoiy fikr, 2010.